

УСАНОВА Л. А., кандидат філософських наук, доцент

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

УСАНОВ І. В., кандидат філософських наук, доцент

Полтавський університет економіки та торгівлі

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ

Ми живемо сьогодні у надзвичайно інтенсивному подієвому потоці, де в глобальному процесі відлунюють локальні проблеми, а локальні ситуації потребують глобальних зусиль для свого вирішення. Це нарешті стало очевидним для більшості 24 лютого 2022 року. Військові події не тільки проявили масштабність існуючих суперечностей чи протиріч державного, міждержавного чи глобального характеру, але й висвітили приховані лінії соціальної конфліктності як українського суспільства, так і донедавна безпечного європейського.

Сам аналіз сучасних соціальних процесів і тенденцій соціальних трансформацій виявив односторонність поширених теоретичних моделей, які працюють в логіці лінійності, ієрархічності та універсалізму. Але унікальність і непередбачуваність подій, які ми сьогодні спостерігаємо чи творимо власними діями скасовують цю логіку детермінізму, гібридність подій потребує і «гібридності» мислення, оксюмори лінійного мислення «стабільна нестабільність» стають концептами логіки парадоксу і нелінійності. Серед прикладів – процеси соціальної мобільності, які переважно сприймаються якщо не як загроза стабільності, то чинник конфліктності. Але в контексті сучасних подій вона стає інструментом не тільки соціальної адаптації, але й виживання як окремої людини, так і

суспільства в цілому. Прикладів сьогодні цьому багато – від географічного переміщення до зміни діяльності, перекваліфікації, тощо.

Крім того, вітчизняні дослідники зазначають, що «особливість ситуації в Україні полягає в тому, що не тільки індивіди переміщуються між позиціями, але й самі позиції зрушилися відносно один одного і не можуть утворити нові стійкі конфігурації» [1, с. 138]. Сама структура набула рухливості, що виявляє обмеженість пануючих концептуальних схем.

Серед різноманіття теоретичних основ соціального аналізу виділяються ідеї про віртуалізацію соціальної реальності, синергетику порядку і хаосу, а також мережевість як структурної організації сучасного соціального простору та моделі розгортання інформаційного суспільства. Як вважав М. Кастельс, авторитетний теоретик інформаційного суспільства, особливістю сучасного соціального простору є його здатність до переструктурування (реконфігурації) і переформатування. Таким чином, головна відмінність мережевої логіки соціальних систем і відносин полягає у відсутності звичної централізації та традиційної ієрархічності, а отже, однозначної заданості ролі, місця, життєвої траєкторії як окремої людини, так і соціальних структур і суспільства в цілому. Власне, здатність останніх реагувати на виклики часу є умовою адаптації людини до надзвичайно швидкої динаміки соціальних трансформацій.

Таким чином, мобільність та, зокрема, соціальна мобільність, стають узагальненими ознаками сьогодення. З одного боку, це свідчить про активізацію соціальних процесів, а з іншого, – про порушення рівноваги у соціальних системах, яке несе у собі приховані ризики та суттєво впливає на соціальний статус індивідів та груп.

Зауважимо, що осмислення цієї суперечності мобільність/стійкість передбачає зміну всієї парадигми суспільних відносин, соціальної

взаємодії та системи управління, що в свою чергу, потребує формування відповідних моделей мислення і діяльності. В цьому когнітивному контексті та контексті військових подій стає очевидним той факт, що традиційна логіка поділу на місцевий розвиток, національний і глобальний не працює. Цьому драматичний приклад як маленька Буча сколихнула світ і завела такі механізми (наприклад постачання певних видів озброєння), про які ще 24 лютого ніхто і думати не міг.

Хоча, з іншого боку, ці процеси серед суперечностей сучасного суспільства (а можливо рушійних сил його розвитку) розкривають суперечність між глобалізацією світу й ідентичністю (самобутністю) конкретної спільноти чи окремої людини. Як зазначалось, сучасний тип соціальної стратифікації тісно пов'язаний з соціальною і географічною мобільністю індивіда. Швидкість і гнучкість розвитку техногенної реальності призводять до зміни в стратифікаційній системі суспільства, що пов'язано з ускладненням соціальної структури через переплетення статусних і ситуативних груп, появою функціональної диференціації членів суспільства тощо.

Отже, дійсність вимагає від людини оперативної реакції на запити сучасних соціальних систем. Така ситуація потребує від особистості високих адаптивних здібностей, тому проблема адаптації є вельми актуальною в сучасних умовах і має тісний зв'язок із процесами мобільності, оскільки статусні зміни є, певною мірою, показником ідентичності індивідів та соціальних груп.

Специфічну класифікацію процесів ідентифікації, що відбуваються в інформаційному суспільстві, запропонував у свій час М. Кастельс. Він виділив три її види: ідентичність «узаконююча», ідентичність опору і проєктивна ідентичність. «Узаконююча» ідентичність проводиться пануючими суспільними інститутами для розширення й упорядкування свого домінування. Ідентичність опору здійснюється тими соціальними

гравцями, які перебувають у стані «вигнаних» логікою й характером узаконених в даному суспільстві домінувань. Проективна ідентичність полягає в конструюванні соціальними гравцями, виходячи з доступного їм культурного матеріалу, нових ідентичностей, які змінюють їхні суспільні позиції, що сприяє зміні всієї соціальної структури.

Така логіка доводить, що участь у різноманітних мережевих об'єднаннях (наприклад, волонтерський рух) є одним з характерних засобів пошуку ідентичності в постійно змінному соціальному просторі. Аналіз соціальної реальності як виміру життя передбачає виділення певних умов, що безпосередньо віддзеркалює процес ідентифікації індивіда (з позиції його внутрішнього становлення як соціального актора), так і рівень його соціальної мобільності. Серед них, прийняття форми соціальної активності як актуалізованої уваги до суспільного життя. Йдеться про те, що процес соціальної ідентифікації вимагає активної позиції особистості, її уваги до дійсності, аналізу дійсності, оскільки, як уже згадувалося вище, життя наповнене нескінченною низкою соціальних змін, що відбуваються все частіше. Аналіз дійсності дозволяє індивідові вживати певних заходів, що сприяють його адаптації до існуючої соціальної системи [2, с. 33].

Серед умов також прийняття практичної діяльності, як однієї з основ формування соціального капіталу, тобто практична діяльність є одним із процесів ідентифікації індивіда. Активна діяльність дозволяє особистості зайняти свій статус у соціальній структурі, взяти участь у процесах виробництва й розподілу матеріальних і культурних благ, інтегруватися в поле Інших, ідентифікувати себе з певними спільнотами й соціальними групами, тощо.

Варто зазначити, що важлива роль у формуванні такої готовності належить освіті як інституції соціалізації та інтеграції особи, з одного боку. З іншого, – освіта є визначальним чинником вертикальної

мобільності, оскільки, чим вищий освітній рівень, тим більшою є ймовірність переміщення у високостатусні групи. В цьому контексті цікавими є результати дослідження, проведеного Європейською комісією, яке передбачало визначення нових способів отримання освіти та підвищення кваліфікації в Європі у 2020–2030 рр., де були сформульовані такі тенденції оновлення освітніх практик: впровадження відкритого і безперервного навчання як моделі отримання освіти; використання інформаційних та мультимедійних форм навчання; формування відкритих освітніх ресурсів для широкого доступу до них усіх суб'єктів навчального процесу; розширення віртуальної мобільності та подолання бар'єрів між національними системами освіти, тощо. Не випадково одним із принципів сучасної освітньої практики є академічна мобільність. Складність (чи неможливість) її реалізації в наших умовах не спростовує її актуальність.

Разом з тим, варто звернути увагу на те, що для українського суспільства актуальною соціальною проблемою залишається значне падіння статусу багатьох масових інтелектуальних професій (учителі, лікарі, інженери), інтелектуальної праці в цілому, включаючи наукову діяльність. Відомо, що в країнах Заходу ці професійні групи входять у середній клас, а професура відноситься до соціальної еліти. Така невідповідність спричиняє горизонтальну чи навіть низхідну вертикальну соціальну мобільність, що змушує багатьох людей висококваліфікованої розумової праці відмовлятися від спеціальності і займатися діяльністю, яка не вимагає високого рівня освіти. Тому очевидно є єдність економічних, соціальних та гуманітарних чинників формування соціальних статусних характеристик.

Слід зазначити, що спонукання індивідів до певних дій, які активізують процеси мобільності є стимулюючою складовою його формування. Серед видів мобільності сучасні дослідники виділяють соціальну, академічну, культурну, соціокультурну та професійну, тощо.

Варто звернути увагу на те, що процеси соціальної мобільності є комплексними, а тому теоретичне осмислення їх має носити міждисциплінарний характер, де враховуються і економічні чинники, і соціальні, і нерозривно з ними пов'язані гуманітарні чинники.

Узагальнюючи зазначимо, що трансформаційні процеси в сучасній Україні значною мірою змінюють її соціальну структуру, формують нові механізми соціальної мобільності. Очевидно, що ці процеси є складними і суперечливими, вони можуть проявлятися як у висхідній вертикальній соціальній мобільності, так і в процесах маргіналізації як окремого індивіда, так і певної соціальної групи, але вироблення відповідних механізмів є обов'язковим елементом формування відкритого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваліско Н. В., Сенюра О. В. Мобільна поведінка: типологія та динаміка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. Вип. 37. С. 136–141.
2. Балакірева О. М. Процеси соціальної мобільності у сучасному суспільстві: колективна монографія / За ред. О. М. Балакіревої. К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2014. 287 с.